

BİBLİYOGRAFYA :

Küleynî, *el-Kâfî*, Tahran 1365, I, 51-59; III, 33; İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye: Şit İmâmiyye'nin İnâç Esasları* (trc. E. Ruhi Fığlalı), Ankara 1978, s. 98-103; Şerif el-Murtazâ, *Resâ'il*, Kum 1405, I, 201-267, 288; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Tibyân*, Necef, ts., I, 3; a.mlf., *el-İstibşâr*, Tahran 1363, I, 77-78; a.mlf., *Uddetü'l-uşul*, Necef 1403/1983, s. 290, 336, 368-375; Muhakkık el-Hillî, *el-Muhtaşarü'n-Nâfi'* ft fıkhi'l-İmâmiyye, Tahran 1402, s. 9-35, 172; İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Mebâdî'ü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşul* (nşr. Abdülhüseyn Muhammed Ali el-Bakkâl), Kum 1404, s. 240-248; Hür el-Âmilî, *Vesâ'ilü's-Şi'a*, Beyrut 1991, I, 327; M. Ebû Zehre, *el-İmâm eş-Şâdiq*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), tür.yer.; Hüseyin Müderisî Tabâtâbâi, *Mukaddime ber Fıkhi'l-Şi'a*, Meşhed 1368, s. 29 vd.; Muhammed Hüseyin Kâşifülgitâ, *Aşlû's-Şi'a ve uşûlühâ*, Necef 1965, s. 114 vd.; M. Takî el-Hakîm, *el-Uşûlül-âmmeh li'l-fıkhi'l-mukâran*, Necef 1983, tür.yer.; *Bahşî der Bâre-i Mercî'iyet ve Rûhâniyyet*, Tahran, ts., s. 201 vd., 216 vd.; A. Şîrâzî, *Hembestegî-i Mezâhib-i İslâmî*, Tahran 1350/1971, s. 108-112; Mahmûd Şâkir, *Sükkânü'l-âlemi'l-İslâmî*, Beyrut 1976, s. 25; Âyetullah el-Humeynî, *el-Hükümetü'l-İslâmiyye*, Beyrut 1399, s. 49, 119, 142; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 9, 25, 93, 126, 142, 214-215, 263-264; *A'yânü's-Şi'a*, I, tür.yer.; R. K. Ramazan, *Shi'ism in the Persian Gulf*, New York 1986, s. 30; Muhammed Abdülkerîm Attûm, *en-Nazarîyyetü's-siyâsiyyetü'l-mu'âsıra li's-Şi'a*, Amman 1988, s. 102; Ebû'l-Kâsim el-Hûî, *Tavâzihu'l-mesâ'il*, Meşhed 1409, s. 3-6; Muhammed Rizâ el-Muzaffer, *Uşûlül-fıkhi*, Kum 1368/1989, I-II; R. Strothmann, "Şi'a", *İA*, XI, 502-513.

HAYREDDİN KARAMAN

CAFEROĞLU, Ahmet

(1899-1975)

Türk dili âlimi.

17 Nisan 1899'da Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğdu. Üç yaşında iken babası İsmâil Bey'in ölümü üzerine annesi Güher Hanım tarafından büyütüldü. Orta öğrenimini özel olarak Semerkant'ta (1908), lise öğrenimini Gence şehrinde tamamladı (1909-1916); aynı yıl Kiev Yüksek Ticaret Okulu'na kaydoldu. Bu okula ancak üç sömestr (Eylül 1916 - Ocak 1918) devam edebildi, Rus İhtilâli'nin patlak vermesi üzerine Gence'ye döndü. Burada Azerbaycan'ın istiklâlî için çalıştı; 1918 yılında Azerbaycan'a gelen İslâm ordusuna gönüllü olarak yazıldı ve muharebelere katıldı.

Caferoğlu 1919 yılında Bakü Üniversitesi Şarkiyat Bölümü'ne bir sömestr devam etti; 1920'de Azerbaycan'ın Sovyet orduları tarafından işgali üzerine Türkiye'ye gitti ve Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'ne kaydoldu. 1924'te buradan mezun olan Caferoğlu, İlahiyat Fakülte-

si Kütüphanesi'ne memur, daha sonra da Türkiyat Enstitüsü'ne asistan oldu. 1925 yılının sonlarına doğru Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın verdiği burs ile Almanya'ya gitti. Bir sömestr Berlin Üniversitesi'nde Bang Kaup, von Le Coq, Vasmer ve Westermann'in öğrencisi, beş sömestr de Breslau Üniversitesi'nde Giese, Brockelmann, Diels, Koschmieder ve Schaeder'in öğrencisi olarak Türko-loji tahsili yaptı. 15 Mayıs 1929 tarihinde Breslau Üniversitesi'nde Giese'nin yönetiminde yaptığı *75 Azərbajğanische Lieder "Bajaty" in der Mundart von Gängä nebst einer sprachlichen Erk-lärung* adlı teziyle doktor unvanını aldı.

1929 yılında Türkiye'ye dönen Caferoğlu, aynı yıl Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Türk Dili Tarihi Kürsüsü'ne müderis muavini (doçent), 1938'de de profesör olarak tayin edildi. M. Fuad Köprülü'nün siyasete atılarak 1946 yılında üniversiteden ayrılması üzerine kürsünün başkanı oldu. Bu kürsü daha sonra Eski Türk Dili ve Yeni Türk Dili adıyla ikiye ayrılınca Caferoğlu Yeni Türk Dili Kürsüsü'nün başkanlığına getirildi ve bu görevi 1973 Temmuzundaki emekliliğine kadar devam etti. Yarım asra yaklaşan hocalık hayatının kırk dört yılını yoğun bir ilmi mesai içerisinde geçiren Ahmet Caferoğlu 6 Ocak 1975'te İstanbul'da öldü ve Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedildi.

Ahmet Caferoğlu hocalığı sırasında, her biri bir sonraki nesle öğretmenlik yapan dokuz nesil yetiştirmiştir. Bu elemanlar Türkiye üniversitelerindeki dil ve edebiyat kürsülerinin bir kısmının kuruluşunu gerçekleştirdikleri gibi halen buralarda çalışmaktadırlar. Verimli bir âlim olan ve Rusça, Almanca, Fransızca bilen Caferoğlu milletlerarası birçok ilmi kuruluşun üyeliğine seçilmiş, ayrıca Nisan 1966'dan emekli oluncaya kadar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı Türkiyat Enstitüsü'nün müdürlüğünü yapmıştır.

Eserleri. Ahmet Caferoğlu'nun yirmi beşi aşkın kitabı, her biri sahasında orijinal değer taşıyan 380'i aşkın araştırması vardır. Türko-loji'nin çok çeşitli alanlarında daima öncü çalışmalar yapmış, Türkiye'de yeni ilim dallarını tanıtmış ve yayılmalarını sağlamıştır. Caferoğlu'nun çalıştığı alanlar ve bu alanlardaki başlıca eserleri şöyle sıralanabilir:

A) Türk Dili Tarihi. Başlangıcından Çağatay Türkçesi'nin ortalarına kadar (XVI. yüzyıl) Anadolu dışında gelişen Türkçe'yi inceleyen eseri önce *Türk Dili Tarihi Notları II* (1. Bölüm, İstanbul 1943) ve

Ahmet Caferoğlu

Türk Dili Tarihi Notları I (1. Bölüm, İstanbul 1947) başlığı ile yayımlanmıştır. Eserin genişletilmiş ikinci baskısı *Türk Dili Tarihi I* (İstanbul 1958) ve *Türk Dili Tarihi II* (1964) adıyla, daha da genişletilmiş ve indeks ilâve edilmiş üçüncü baskısı aynı adla ve yine iki cilt halinde neşredilmiştir (İstanbul 1970, 1974). Dördüncü baskısı ölümünden sonra tek cilt olarak yayımlanmıştır (İstanbul 1984).

B) Âzerî Türkçesi Sahası. Âzerî Türkçesi'nin Caferoğlu için ayrı bir yeri olmuştur. Doktorasını Gence ağzı üzerine yaptığı gibi daha sonra da bu alanla ilgili birçok kitap ve makale neşretmiştir. *Âzerî Türkçesi Sözlüğü* adlı henüz yayımlanmamış bir eseri de vardır.

C) Sözlükcülüğü. Türk sözlükcülüğünü Kaşgarlı Mahmud'dan başlayarak Anadolu Türkçesi'nin son devrelerine kadar geniş bir şekilde inceleyen Caferoğlu, özellikle Kıpçak ve Çağatay lugatçılık mektebi hakkındaki araştırmalarını *Türk Dili Tarihi* adlı eseri içinde yayımlamıştır. Ayrıca 1934-1938 yılları arasında üç fasikül halinde neşrettiği *Uygur Sözlüğü* adlı eserini daha sonra genişleterek *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* adıyla yeniden yayımlamıştır (İstanbul 1968). Caferoğlu'nun sözlük çalışmalarından bir diğeri de Ebû Hayyân'ın *Kitâbü'l-İdrâk li-lisânî'l-etrâk* adlı Kıpçak sahasına ait eserinin iki nüshaya dayanan edisyon kritiğidir (İstanbul 1931).

D) Dialektoloji Çalışmaları. Caferoğlu yirmi beş yılı aşkın bir süre hemen hemen bütün Anadolu'yu dolaşarak derlediği metinleri *Anadolu Ağızlarından Derlemeler* genel başlığı altında dokuz kitap halinde yayımlamıştır: *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I* (İstanbul 1940); *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II* (İstanbul 1941); *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar I* (İstanbul 1942); *Anadolu Ağızlarından Toplamalar* (İstanbul 1943); *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*

(İstanbul 1944); *Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (İstanbul 1945); *Kuzey Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (İstanbul 1946); *Orta-Anadolu Ağızlarından Derlemeler* (İstanbul 1948); *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler* (İstanbul 1951). Bu konuda makale halindeki yayınları da X. cildi dolduracak hacimdedir. Bütün bu çalışmalarlarıyla kırk bir il ve beş ilçenin ağız malzemeleri toplanmış olmaktadır. Ayrıca öğrencileriyle yapmış olduğu lisans tezlerinde geri kalan illerin ağız özelliklerini de değerlendirmiştir.

Caferoğlu'nun diğer çalışma alanları arasında şunlar zikredilebilir: Türk temül hukuku, Göktürk ve Uygur devri araştırmaları, Moğolca araştırmaları, gramer araştırmaları, gizli dil, ad bilimi (onomastik), insan adları bilimi (antroponomi), tür adı bilimi (eponomi), yer adları bilimi (toponimi), kavim adları bilimi (etnonim), üslup araştırmaları vb.

Ahmet Caferoğlu'nun eserlerinin 1959 yılına kadarki listesi, doğumunun 60. yıl dönümü dolayısıyla Janos Eckmann tarafından, 1969 yılına kadarki listesi de doğumunun 70. yıl dönümü dolayısıyla Osman Fikri Sertkaya tarafından hazırlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA:

Mecdut Mansuroğlu, "Portraits: Ahmet Caferoğlu. Philologue et dialectologue turc", *Orbis, Bulletin International de Documentation Linguistique*, VII/2, Louvain 1958, s. 590-593; Janos Eckmann, "Ahmet Caferoğlu'nun Eserleri", *TDED*, IX (1959), s. 1-18; Omeljan Pritsak, "Zum 60. Geburtstag Ahmet Caferoğlu", *UJAJ*, XXXII/1-2 (1960), s. 88-89; Mehmet Altunbay, "Prof. A. Caferoğlu", *Mücâhit*, sy. 30 (1960), s. 17-18; Osman F. Sertkaya, "Ahmet Caferoğlu'nun Hayatı ve Eserleri", *TDED*, XVII (1969), s. 1-28; a.mlf., "Ahmet Caferoğlu", 1972-1973 Yıllarında Emekli Olan İÜ Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyeleri, İstanbul 1974, s. 9-38; a.mlf., "Ahmet Caferoğlu'nun Ardından", *Caferoğlu ve Mansel Anma Töreni*, 28 Mart 1975, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1975, s. 9-11; a.mlf., "Türkolojiye Hizmet Edenler: Ahmet Caferoğlu", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1987, s. 60-61; Włodzimierz Zajaczkowski, "Ahmet Caferoğlu (1899-1975)", *Prz. Or.*, IV/96 (1975), s. 422; Gülen Bilgiç, "Bi-yografiler / Kaybettiklerimiz: Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, 17 Nisan 1899 - 6 Ocak 1975", *TFAY Belleten* (1975), s. 195-197; Mustafa Canpolat, "Caferoğlu'nun Ardından", *TDL*, XXXI/281 (1975), s. 141-143; Saadet Çağatay, "Ahmet Caferoğlu", a.e., XXXI/282 (1975), s. 174-175; Zeynep Korkmaz, "Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu ve Mesleki Kişiliği", *Caferoğlu ve Mansel Anma Töreni*, 28 Mart 1975, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1975, s. 3-8; Fahri Ç. Derin, "Prof. Dr. Ahmed Caferoğlu (1899-1975)", *GDAAD*, sy. 4-5 (1976), s. 298-300; TA, IX, 182; ML, II, 728.

OSMAN FİKİRİ SERTKAYA

CÂGİR

(جاگیر)

Hindistan'da hüküm süren Türk devletlerinde geliri maaş yerine veya belli bir hizmet karşılığında memur ve kumandanlara tahsis edilen topraklara verilen ad.

Farsça câ (yer) ve gîr (tutan) kelimele-
rinin birleşmesiyle meydana gelen câ-
gîr, sözlükte "tutulan, sahip olunan yer"
anlamına gelir. Câgîr usulünün Orta As-
ya'da Türkler ve Moğollar arasında kul-
lanıldığı ve Cengiz Han ile Timur'un ku-
mandanlarına câgîr dağıttıkları bilinmek-
tedir. Delhi sultanlarından itibaren Hin-
distan'da da uygulanan câgîr usulü Bâ-
bürlüler döneminde sistemleştirilmiştir.
Buna göre imparatorluğun sahip oldu-
ğu topraklar genel olarak hâlisâ* ve câ-
gîr olmak üzere iki kısma ayrılıyor, Bâ-
bürlü hânedanına ait olanlara hâlisâ, bu-
nun dışındakilere de câgîr deniliyordu.
Yeni fethedilen topraklar da sultanın iz-
niyle câgîr şeklinde dağıtılabilir. Ancak
prensip olarak bütün topraklar sultana
ait olduğu için câgîrlar siyasî veya eko-
nomik ihtiyaçlar sebebiyle hâlisaya çev-
rilebilirdi. Nitekim Ekber Şah (1556-1605)
bir ara bütün câgîrleri hâlisâ ilân edip
bunun yerine maaş vermeyi denemiş,
fakat bir müddet sonra bundan vazgeç-
miştir. Aynı gerekçelerle hâlisâ toprak-
ları da câgîr haline getirilebilirdi.

Câgîre dahil olan şehirler, kasabalar
ve köyler devlet adamları, memurlar ve
kumandanlara hizmetlerine karşılık ol-
mak üzere rütbe ve makamlarına göre
veriliyordu. Ancak istisnâ olan ve hiçbir
karşılık gözetilmeden verilen bir çeşit
câgîr daha vardı ki buna in'âm* adı ve-
rilirdi. Tahsis edilen toprağın büyüklü-
ğü hizmet karşılığı olarak takdir edilen
maaş oranında hesaplanıyordu. Kendi-
sine bu şekilde toprak verilen kimse (câ-
gîrdar), belli sayıda asker barındırmak
ve gerektiğinde bunlarla birlikte savaşa
katılmak zorundaydı. Câgîrdar maaşını
ve diğer masraflarını karşılayabilmek
için kendisine ayrılan toprakları işletir
ve artan gelirinin bir kısmını da vergi
olarak devlete öderdi. Bâbürlüler'de ge-
nel olarak iki türlü câgîr uygulaması var-
dı. Bir kimse yalnız başına câgîr alabil-
diği gibi birkaç kişi ile birlikte ortak câ-
gîr alması da mümkündü.

Câgîr, câgîrdar devlete hizmet ettiği
sürece devam ederdi. Bu açıdan câgîr-
dar resmî bir devlet görevlisi durumun-

daydı ve câgîrin büyümesi veya küçül-
mesi tamamen devlete bağlı idi. Her-
hangi bir bölgede câgîrdarların iyice yer-
leşip etrafları ile birlikte kuvvetlenme-
lerine karşı tedbir olmak üzere bazan
bunların görev yerleri değiştirilir ve git-
tikleri yerde kendilerine aynı oranda yeni
câgîr verilir. Başlangıçta câgîr için bel-
li bir süre tayin edilmemekle birlikte Bâ-
bürlüler'de bu süre 10-15 yıl kadardı.
Câgîrdarlar hiçbir şekilde kendilerine ve-
rilen toprağı sahiplenemezlerdi. Câgîr-
lerin miras yoluyla intikali de söz konu-
su değildi. Bununla birlikte bir câgîrda-
rın oğlu şartları uygunsa câgîr isteyebi-
lir ve bu isteği kabul edildiği takdirde
ona da câgîr verilebilirdi.

Câgîrdarlar aynı zamanda kendi böl-
gelerinde asayiş ve toplum düzenini sağ-
lamakla yükümlü idiler ve zaman zaman
bölgeleriyle ilgili rapor hazırlayıp devle-
te istatistikî bilgiler verirdi. Ancak câ-
gîrdarlar kendilerine verilen toprağın
tek hâkimi değillerdi, yani câgîr ve o câ-
gîrde çalışan insanlar üzerinde sınırsız
yetkileri yoktu. Özellikle halkı kötü mu-
ameleden korumak için düzenlenen bir
uygulamaya göre câgîrdarlar diğer mülkî
idarecilerle beraber çalışmak zorun-
da idiler ve onlar tarafından da denet-
lenirdi. Mülkî âmirler her yıl bölgele-
rindeki câgîrdarların durumunu devlete
bildirirlerdi. Bunun yanı sıra yine câgîr-
darların durumunu rapor etmekle gö-
revli halktan da bir kişi bulunurdu. Büt-
tün bunlara rağmen bir câgîrdar yine
de kanunlara riayet etmez ve görevini
hakkıyla yerine getirmezse mülkî âmi-
rin teklifiyle câgîri elinden alınır veya
başka yere nakledilirdi.

Câgîrdarlar kendilerine verilen top-
rakları işletirken aynı zamanda devletin
genel ekonomik şartlarına uymak ve ça-
lışanların durumunu göz önünde bulun-
durmak mecburiyetindeydiler. Meselâ ta-
bii âfetler veya kuraklık zamanlarında
vergilerini azaltırlardı. Öte yandan câgîr-
darlık bir bakıma ekonomik rahatlık sağ-
ladığı ve idarî-siyasî bir ağırlık taşıdığı
için şartları uygun olanlar nakit maaş
yerine bunu tercih ederlerdi. Câgîr sis-
temi, uygulamada bazı farklılıklar olmak-
la birlikte, Büyük Selçuklular'daki iktâ*
ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki timar*
sistemine esasta çok benzemektedir.

Bâbürlü Devleti'nin kuvvetli olduğu
zamanlarda câgîr sistemi çok iyi işle-
miş, siyasî ve ekonomik açılardan ida-
reye büyük destek sağlamıştır. Özellikle
Ekber Şah'ın ortaya koyduğu esaslarla